

Kommentar

Erik Schultz

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Drømmer jeg, eller er jeg vågen?

Det er altid spændende, når Lars Hem behandler sammenhængen mellem epistemologiske og kognitionspsykologiske spørgsmål. Kapitel 12 i en bog under udgivelse, der handler om drømme, undersøger angiveligt, hvad disse lærer os om den menneskelige kognition uden perspektiver for epistemologien. I kapitlet bliver Foulkes store undersøgelse, udgivet 1982, i hvert fald brugt som et aspekt i denne tematik. Dels vil Hem gennem Foulkes resultater angribe den populære opfattelse, at børns drømme er særligt rige og levende, og denne diskussion skal sætte spørgsmålstegn ved lige så populære antagelser om mindre børns konsistente selvpfattelser.

Foulkes og Hem har ganske givet ret i deres synspunkter angående mindre børns manglende konsistente selvpfattelse. Jeg finder imidlertid ikke Foulkes undersøgelse relevant som argument for dette synspunkt, sådan som Hem gør. For det første mener jeg ikke, at det kognitionspsykologiske problem om konsistent selvpfattelse vinder ved at blive undersøgt gennem drømme. For det andet tror jeg, at Foulkes mangler den epistemologiske uskyldighed, som Hem tilskriver ham. Jeg finder klart en påvirkning fra Descartes hos Foulkes, som har konsekvenser for måden, hvorpå han driver kognitionsforskning. Lad mig tage disse to påstande hver for sig.

Om drømmeoplevelser og vågenoplevelser

Vi starter med en lille opdigtet case. En familie bestående af mor, far, Lise på 13 år, Peter på otte år, Jacob på fire år og hunden Fjolle er på sommerferie sammen. Efter hjemkomsten bliver de alle bedt om at beskrive nogle oplevelser fra ferien. Lad os gætte på, at vi får et resultat, der nogenlunde ser således ud:

”Hunden Fjolle beskriver ikke noget som helst, den står blot og logrer godlidende.

Jacob på fire siger: ”Der var en stor kran, og så fik vi en is.”

Peter på otte siger: ”Vi fik en tur i luftgyngen, og jeg blev slet ikke bange, men syntes, at det var sjovt. Jeg kunne godt lide at gå i vandet, da vi var ved stranden, og jeg kunne sagtens styre båden.”

Lise på 13 siger: ”Det var spændende, da vi på campingpladsen mødte nogle børn fra Tyskland, som jeg kunne snakke med, og det var sjovt at gå på diskotek. Jeg ville gerne være blevet lidt længere her, men mor og far skulle absolut videre og se alle de åndssvage kirker og museer.

De tror, at de kan få mig til at synes, at det er interessant, men jeg kedede mig nu meget, og Jacob og Peter er så irriterende.

Mor og far giver hver især en fyldig, velstruktureret beskrivelse af udvalgte seværdigheder fra turen og filosoferer lidt over, at det var dejligt at have lidt tid sammen til hele familien.”

Lad denne case illustrere min første pointe. Vi kan sandsynligvis lære en del om menneskelig kognition, herunder selvpfattelser i forskellige aldre, ved at udsætte sådanne erindringsbeskrivelser for analyser. Scenariet her er selvfølgelig alt for klejnt i sig selv, men ved systematiske indsamlinger af erindringsbeskrivelser fra mennesker i forskellige aldre, kan der nok læres meget af relevans for kognitionspsykologien. Vi skal dog bemærke, at metoden er fuldstændig ubrugelig, hvis vi vil studere dyrs kognition. Specielt må vi ikke slutte, at hunden Fjolle mangler oplevelser under sommerferien og er foruden erindringer herom, fordi den her anvendte metode intet kaster af sig.

Hvad de andre, menneskene, angår, er der forskellige komplicerede kognitionspsykologiske problemer ved brugen af denne metodik. Jeg mener, at det er vigtigt at skelne mellem oplevelse, erindring og meddelelse, sådan som jeg har gjort det i Schultz (1977) og (1991). Hvordan forløber vor kognition, når vi oplever noget? Hvordan forløber den, når vi erindrer noget? Hvordan forløber den, når vi meddeler os til os selv eller andre om vore erindringer om vore oplevelser? Dette er tre forskellige kognitionspsykologiske spørgsmål. At slutte fra meddelelse over erindring til oplevelse kan være naturligt, når voksne mennesker er trænet i fænomenologisk metode, men det er altid problematisk, og problemerne er ganske massive, når det drejer sig om mindre børn, og umulige at gøre noget ved, når det drejer sig om dyr, fordi dyr i bedste fald kun har oplevelser og erindringer men aldrig meddeler sig.

Lad os nu ændre lidt på casen: Samme familie ligger og sover i et drømmelaboratorium, og vi har fået lov til at måle EEG på dem alle. For både folk og fæ gælder det, at man meget tydeligt kan registrere, når de har REM søvn. De vækkes et stykke inde i en sådan søvnperiode og bliver bedt om at fortælle, hvad de oplevede lige før, at de blev vækket.

”Hunden Fjolle ser bare forvirret ud.

Jacob på fire siger: ”Der var en masse biler”

Peter på otte siger: ”Jeg havde problemer med en båd, jeg sejlede i, for det var uvejrt”

Lise på 13 siger: ”Jeg drømte, at jeg var hjemme hos mine venner, og vi skulle planlægge et projekt i skolen.”

Mor og far giver en omhyggelig beskrivelse af mange detaljer i deres drøm.”

Igen kan metoden sikkert bruges til at sige noget om menneskers kognition, når de i vågen tilstand skal meddele sig til sig selv eller andre om de erindringer de i vågen tilstand har om de drømmeoplevelser, de havde under søvnen. Om hundens drømmeoplevelser får vi intet at vide, men den har sandsynligvis sådanne, ligesom den muligvis også har et par erindringer kørende, mens den sidder vågen, søvndrukken, lettere forvirret og ser åndssvag ud med elektroder på hovedet. Meddele sig vil den dog ikke af gode grunde, for den kan i sin nu vågne tilstand ikke dele sig fra de andre og derfor heller ikke dele sig fra sig selv. Det kan menneskene i stigende grad, jo ældre de er, og kan derefter tage sig selv og de andre med i delingen, hvorfor vi fra menneskene får vi meddelelser, som bliver kvalitativt rigere og mere levende, jo ældre mennesker det drejer sig om, og det undrer os sådan set ikke, for det blev meddelelserne jo også i sommerferiecasens scenarium, selv om Foulkes og Hem påstår, at det er i modstrid med populære antagelser.

Dette skal bære min anden pointe. Vi har i bedste fald den samme kognitionspsykologiske situation i dette drømmescenarium som i det første sommerferiescenarium, og måske er problemerne endda skærpede. I første scenarium skal man meddele sig om erindringer man har fra en oplevelse, hvor realitetstestningen er intakt under såvel oplevelse, erindring som meddelelse. I drømmescenariet skal man meddele sig om erindringer fra en oplevelse, hvor realitetstestningen er intakt under meddelelsen og erindringen, men mangler under oplevelsen, og denne kognitive defekt er sandsynligvis ikke den eneste i drømmeoplevelser. Andre former for defekter er foreslået af Freud under betegnelsen ”primærprocesser”, og så vidt jeg ved, er der aldrig fra kognitionspsykologisk side argumenteret for, at vor kognition i drømmeoplevelser, herunder realitetstestningen og konsistent selvoplevelse, skulle være på højde med den kognitive kapacitet, som er i funktion under oplevelser, erindringer og meddelelser i vågen tilstand, den kognitive kapacitet, som Freud kalder ”sekundærprocesser”.

Det forekommer mig dybt forunderligt, at man via drømme vil undersøge forskellen på voksnes og børns generelle kognitive kapaciteter. For det første er det som sagt yderst problematisk at nå ind til selve drømmeoplevelsen via en meddelelse i vågen tilstand, der går over en erindring i vågen tilstand, en problematik, som er særlig svær hvad de små børn angår. Foulkes er opmærksom på den, som beskrevet af Lars Hem side 8, men opmærksomheden herpå løser jo ikke problemet. For det andet, og måske vigtigst, kunne det jo tænkes, at den konsistente selvoplevelse hos større børn og voksne mangler i disses drømmeoplevelser, for det er almindelig kendt, at drømmeoplevelser lider under en erindringslakune af samme karat, som den, man finder ved oplevelser fra vor tidlige barndom. Hvis ikke man som her i forsøget meddeler sine drømmeerindringer hurtigt til sig selv eller andre umiddelbart efter opvågning, vil de fleste drømmeoplevelser være gået tabt for erindring og meddelelse. Noget i drømmemeddelelserne tyder imidlertid på, at større børns og voksnes selvopfattelse er delvis intakt i deres drømmeoplevelser, men det kunne jo være en kvalitet ved drømmemeddelelserne og ikke

drømmeoplevelserne, som skyldes den intakte, vågne kognitive kapacitet under erindring og meddelelse.

Jeg tror, at der er noget epistemologisk på spil i denne problematik. Jeg fornemmer som sagt et descartesagtigt spørgsmål i den, som jeg nu vil konfrontere.

Om den fra virksomheden isolerede kognition

På side 12 antyder Lars Hem, at

”Foulkes generelle kognitionspsykologiske position er i overensstemmelse med det, som ofte kaldes en konstruktivistisk filosofisk position”.

Samme sted oplyser Hem, at Foulkes dog ikke selv går ind i de dybere filosofiske overvejelser over forskellen mellem filosofisk epistemologi og kognitionspsykologi, som har optaget Lars Hem så meget, men han priser dog Foulkes for konsekvent at holde sig til den realvidenskabelige kognition:

”Han (Foulkes, forfatteranm.) konstaterer som en empirisk kendsgerning, at vort bevidsthedsliv indebærer evnen til at reflektere over og rapportere, hvad vi opfatter og husker, og til på dette grundlag at styre vor adfærd.” (side 12). (Hvad Foulkes her kalder refleksion og rapportering, kalder jeg som sagt meddelelse, hvad han kalder opfattelse, kalder jeg oplevelse, og hvad han kalder at huske, kalder jeg erindring.)

I dette citat ligger hunden begravet. Hunden Fjolle har ikke evnen til at meddele, hvad den oplever og erindrer, og til på dette grundlag at styre sin adfærd. Den har imidlertid evnen til at opleve og erindre som virksomme kognitive aspekter i sin adfærd. Mennesker har selvfølgelig en kvalitativt anderledes styring af deres adfærd via det kognitive tillæg, som meddelingen giver, men det er dog diskutabelt, hvor meget det egentlig fylder i styringen. Noget fylder det, og det er væsentligt, når man skal forstå forskellen på dyrs og menneskers adfærd. Katzenelson (1996) har en interessant diskussion heraf. Freud anslog i sin tid, at det nok kun var cirka en tiendedel af vor psykiske virksomhed, som var ”bevidst”, mens nitiendedele var ”ubevidst”, og med disse begreber forsøgte han at indfange forskellen på meddelelseskapaciteter (det bevidste) henholdsvis oplevelses- og erindringskapaciteter (det ubevidste). På fordansket svensk hedder bevidsthed medviddenhed, og det er egentlig en ganske god betegnelse.

Det ikke først via meddelelseskapaciteterne, at evnen til at danne forestillinger og kognitiv styring af adfærden bliver mulig, men det er faktisk den opfattelse, som Foulkes gennem sin ureflekterede lighed med konstruktivistiske positioner kommer til at indtage. Min påstand om, at dette lugter af Descartes, ligger deri, at han via sine meddelelseskapaciteter, hans snak med sig selv og andre, kom til at tvivle på sandhedsværdien i sine oplevelser og erindringer, og følgelig mente, at denne sandhed måtte opbygges i meddelings

niveau. Faktisk mente Descartes, at dette høje kognitionsniveau var Guds aftryk i mennesket, mens de lavere kognitionsniveauer slet ikke var kognition, men slet og ret kompliceret instinktmaskineri. Ligheden til konstruktivistiske positioner i filosofien turde være slående.

Når man tænker som Descartes, konstruktivister og Foulkes, får man et uløseligt problem med realitetstestningens indlysende tilstedeværelse i ikke psykotiske dyrs og menneskers oplevelser og erindringer. Det er den kapacitet, som psykiatere, kliniske psykologer og lægfolk så sorgløst tager for givet, og som muliggør, at vi kan skelne reelle hvide høns fra hallucinationer. Foruden realitetstestningen kan vi ikke være sikre på, at der står en hvid høne foran os, når vi oplever det, for hvor ved vi det fra, hvis ikke oplevelsen (og erindringer) selv foretager realitetstestning? Det gør oplevelsen imidlertid som regel hos dyr og mennesker, men altså ikke i drømme og psykotiske oplevelser.

Hvis man mener, at viden om verden først opstår gennem meddelelseskapaciteten (Guds aftryk i mennesket), må vore oplevelser af en hvid høne jo være styret af (læs: konstrueret af) de begreber og fortællinger, vi meddeler os selv og hinanden og følgelig deler med hinanden. Håbløsheden ved i dette avancerede kognitive niveau at føre bevis for sandheden i oplevelser får Descartes til blot at stole på, at Gud garanterer sandheden angående hønens åbenbaring i hans åsyn, mens de ugadelige konstruktivister ender som epistemologiske antirealist.

Hvis ikke denne for mennesker eksklusive, avancerede kognitionsform er et virksomt moment i organismens adfærd i verden, men derimod i første omgang er en guddommelig tilskuer hertil, og i anden omgang en eksklusivt styrende kaptajn, som diktatorisk prøver at tage kommandoen over alt det såkaldt instinktive, bliver det fristende at lede efter et sted, hvor den guddommelige kognition han observeres i ren form, uforstyrret af de gøremål, herunder også psykiske gøremål, organismen har med verden foruden denne højeste kognitive styring. Her melder vore drømme sig som kandidat for Foulkes. Som Hem skriver side 13:

”Studiet af, hvordan vi drømmer, kan derfor give et særlig in-put i vores bestræbelse på at forstå, hvordan vore mentale kapaciteter er organiseret og fungerer i skabelsen af bevidste oplevelser, som kan rapporteres, simpelt hen fordi disse kapaciteter i forbindelse med drømmeproduktionen kommer ”redest” til udfoldelse.”.

Set fra mit virksomhedsteoretisk inspirerede synspunkt er dette imidlertid ganske forkert. Under drømmeoplevelserne er grovmotorikken solidt frakoblet, fordi drømmeoplevelsen dannes af defekte kognitive processer. Der opstår følgelig en modsigelse på komplekst plan, når man descartesinspireret påpeger drømmeoplevelser som den rene udgave af kognitionen. For det første er drømme netop ikke ren kognition i Descartes' forstand grundet de omtalte kognitive defekter. Ser man for det andet bort herfra, kan vi se, at drømme som angivelig ren kognition slet ikke får lov til at styre virksomheden, idet grovmotorikken er sat ud af spillet under drømme. Modsigelsen er derfor ganske kompliceret. Antager vi, at drømme er ren kognition, kan vi ikke samtidig mene, at den styrer

adfærden, for det får den ikke lov til. Antager vi, at drømme er defekt kognition, er den ikke ren kognition.

På baggrund af mine drømmestudier (Schultz, 1977, 1991) ser jeg drømme som oplevelser hos pattedyr, der består af arketyper, symbolske formninger af erindringer fra det virksomme vågenliv, eventuelt suppleret med hallucinatoriske oplevelser af påvirkninger under selve drømmesøvnen (for eksempel hallucinationer fremkaldt af lyde i sovekammeret). Drømmene er hallucinationer på grund af defekte kognitive kapaciteter under søvnen, og det sikres, under solid beskyttelse ved grovmotorikkens bortfald, at drømmene ikke virker styrende og forstyrrende på adfærden. Realitetstestningen er nødvendig for at styre adfærden, så den har både pattedyr og mennesker allerede i og med vågentilstandens oplevelses- og erindringskapaciteter, mens realitetstestningen er defekt i drømmeoplevelser, hvorfor adfærden så må lammes her.

Konklusion

Jeg har ingen indvendinger imod den opfattelse, at børn under fem år (og pattedyr fraregnet mennesker) mangler konsistent selvopfattelse. Det forklarer sandsynligvis lakunen i store børns og voksnes evne til at meddele erindringer om oplevelser fra tidlig barndom. Erindringslakunen indebærer fattige muligheder for at meddele sig om de meget rige oplevelser fra tidlig barndom, som er nogle af de væsentligste og rigeste i vort liv. Jeg har derfor indvendinger imod den opfattelse, at konsistent selvopfattelse er forudsætningen for at danne oplevelser, herunder forestillinger, for de forestillinger mindre børn danner i tidlig barndom om forældres omnipotens og alt muligt andet fylder meget i den psykiske husholdning, og det er almindelig kendt, at sådanne forestillinger kan påvises gennem en anden metodik end den af Foulkes benyttede. Måske kan et voksent menneske ikke meddele sig om mishandlinger foretaget af voksne i tidlig barnealder, men erindringer herom ses tydeligt i adfærden. Denne åbenbaring i adfærden kan så ses af andre, eventuelt en terapeut, som så via meddelelser kan dele den med den tidligt mishandlede.

I og med at det er rigtigt, at de mindre børn har rudimentær selvopfattelse, så følger per definition, at deres oplevelser og erindringer kommer rudimentært til udtryk i deres meddelelser. Det gælder i lige høj grad sommerferieoplevelser og –erindringer som drømmeoplevelser og –erindringer.

Der er imidlertid overhovedet ingen grund til at tro, at mindre børn er mindrebemidlede hvad angår rige, levende (drømme)oplevelser. Ejheller er der nogen grund til at tro, at hunde mangler dem.

Det er endvidere rigtigt, at større børn og voksne i kraft af deres konsistente selvopfattelse, det vil sige deres kapaciteter til at medviden, har rige, levende meddelelser til sig selv og andre.

Foulkes illustrerer selvfølgelig i kraft af sin empiri og metode forskellen på mindre børns og større børns/voksnes meddelelseskapaciteter, men han hverken opdager eller beriger forståelsen af denne forskel, for i og med at han har ret i sine betragtninger over mindre børns inkonsistente kapacitet til at meddele sig, kan man ikke gennem deres meddelelser nå

ind til de drømmeoplevelser, der skal dokumentere denne inkonsistens. Så når Hem side 33 med Foulkes konkluderer, at

"De små børn er ikke ret gode til at producere natlige forestillingsbilleder"

måtte en naturlig forlængelse heraf være at konkludere, at hunde overhovedet ikke kan producere natlige forestillingsbilleder, fordi de slet ikke kan meddele sig overhovedet.

Jeg mener imidlertid at sådanne udsagn om ikke medvidende skabningers oplevelser mangler ethvert grundlag. De fremkommer som konsekvens af en metodik, som bygger på et lighedstegn mellem oplevelse og meddelelse, og i kraft heraf per definition reducerer det første proportionalt med det sidste, således at evnen til at producere oplevelser, herunder forestillinger, først opstår i og med avanceret menneskelig kognition.

Har jeg misforstået noget, kan Lars Hem korrigere.

Referencer

- Descartes, R:(1643): "Meditations on First Philosophy" and "The Principles of Philosophy". Reprinted from: (eds) Haldane, E.S. & Ross, G.T.R: (1911): *The Philosophical Works of Descartes*. Cambridge University Press.
- Katzenelson, B:(1996): Handling og adfærd. I: *Bulletin fra forum for antropologisk psykologi, 1*.
- Schultz, E:(1977): *Drømmeforståelse og Drømmeteorier*. Kbh: Psykologisk Laboratorium – Psykologisk Skriftserie nr. 13.
- Schultz, E:(1991): *Drømmetydning og realistisk Hermeneutik*. I: *Psyke & Logos, 1*, p 157-172.